

Liber ordinum
de la diòcesi de València

(1463 – 1479)

Edició a cura de
M.ª Milagros Cárcel Ortí

VNIVERSITAT
DE VALÈNCIA

2018

---

*f*onts històriques valencianeS

Directors de la col·lecció
Antoni Furió i Enric Guinot

© M.ª M. Milagros Cárcel Ortí, 2018

© D'aquesta edició: Universitat de València, 2018

Disseny de la col·lecció: J.P.

Il·lustració de la coberta:

Detall de la cerimònia de la tonsura.

Miniatura procedent del Pontifical de Maties Corvino.
Biblioteca Apostòlica Vaticana. Ott. lat. 501, f. 6v.

Maquetació: Inmaculada Mesa

ISBN: 978-84-9134-305-9

Dipòsit legal: V-2752-2018

Impressió: La Imprenta. Comunicación Gráfica, S.L.

*Al meu germà Vicent,
ordenat de prevere en el seminari de Montcada
el 21 de setembre de 1963,
pel bisbe auxiliar Mons. Rafael González Moralejo*

*E*studi introductori

INTRODUCCIÓ

Els arxius diocesans conserven entre els seus fons una sèrie de llibres que constitueixen la memòria escrita de l'activitat pastoral dels seus bisbes i són una mostra de l'estructura del govern de la diòcesi. El dit govern no es limita a la visita-correcció, sinó que comprén un moment legislatiu (sínode), un ministeri pastoral (visita), un altre sacramental (impartició d'ordes) i de govern (nomenaments i concessió de llicències), tot interrelacionat. Ajuden al bisbe en el govern de la diòcesi els bisbes auxiliars, sobretot en la impartició d'ordes, el vicari general, per a assumptes espirituals i temporals i suplint el bisbe en la seua absència, i l'oficial per a assumptes judicials, amb responsabilitats continuades i precises. Tant el vicari general com l'oficial se serveixen de notaris i escrivans per a la redacció dels diferents llibres i, sobretot, per a l'expedició de lletres.¹

De la variada tipologia de llibres produïts per les cancelleries episcopals en els segles baixmedievals, la present edició es basa en un registre d'ordes² de la segona meitat del segle XV, un *Liber Ordinum*.³ En alguns arxius diocesans es conserven registres específics d'ordes dels segles XIV i XV, fets pels notaris del bisbe,

¶¹ J. M. MARQUÈS I PLANAGUMÀ, «El govern de la diòcesi i de la bisbalia de Girona (1334-1362)», *Estudis del Baix Empordà*, 12 (1993), p. 85. ¶² Els registres que s'han conservat en els diferents arxius diocesans de les diòcesis de la província eclesiàstica tarragonina a la qual pertanyia la diòcesi de València fins a 1492 dels segles XIV i XV, producte del ministeri sacramental del bisbe, es denominen *Registrum ordinatorum* a Barcelona, la sèrie de la qual comença en 1326, encara que segurament la sèrie iniciaria en 1303, igual que els Llibres de Visita Pastoral, els Llibres de Registres Comuns i els Llibres de Col·lacions

(*cf.* J. BAUCCELLS I REIG, *Vivir en la Edad Media: Barcelona y su entorno en los siglos XIII y XIV (1200-1344)*, vol. I, Barcelona, 2004, pp. 276 i 309-310), *Registrum tonsurarum et aliorum ordinum* en Mallorca, la sèrie de la qual comença en 1377 (*cf.* J. ROSSELLÓ LLITERAS, «Visita a l'Arxiu Diocesà de Mallorca», *Analecta Sacra Tarraconensia*, 71 (1998), p. 679) i *Registrum tonsurarum et aliorum ordinum* i *Liber tonsurarum et aliorum ordinum* en València, començant la sèrie dels quals s'han conservat en 1402. ¶³ Conservat a l'Arxiu del Baró de Llaurí (= ABL), *Fons documentació eclesiàstica*, caixa XVIII/2.

a banda de les llistes de tonsurats que puguen aparèixer en les visites pastorals⁴ de la mateixa època i en els llibres de col·lacions,⁵ a més de copiar-se en aquestos les *litterae* expedides després de la impartició d'una orde.⁶ Les ordenacions efectuades durant les visites pastorals eren un instrument eficaç en mans dels bisbes per a tindre contacte amb la realitat religiosa i social de la diòcesi i una ocasió propícia per a conferir les ordes, sobretot la tonsura i les ordes menors.

Entre 1463 i 1479, anys que comprén aquest *Liber Ordinum*, era bisbe de València Roderic de Borja, valencià nascut a Xàtiva, entorn de l'any 1431, al si d'una família de la petita noblesa local, formada per Jofré de Borja Escrivà i Isabel de Borja, germana del futur Calixt III. El seu oncle, el cardenal Alfons de Borja, el va cridar a Roma on li va procurar una exquisida formació completada després en la Universitat de Bolonya, on es va doctorar en Dret, preocupant-se de la seua promoció eclesiàstica. El 8 d'abril de 1455 el cardenal Alfons de Borja va ser elegit papa amb el nom de Calixt III, per la qual cosa va haver de deixar vacant el bisbat de València. A banda de les nombroses prebendes de què Roderic va gaudir, en 1456 el papa li va concedir el capell cardenalici amb el títol de Sant Nicolau in carcere Tulliano. Va ser llegat papal en la Marca d'Ancona, capità dels exèrcits pontificis i vicescancer de l'Església. Calixt III li va concedir el bisbat de València, el 30 de juny de 1458, el qual va retindre fins a la seua elecció papal, entregant-lo llavors al seu fill Cèsar Borja.⁷

¶⁴ El 9 d'agost de 1347 el bisbe de València Ramon Gastó comissiona fra Arnau, bisbe, per a realitzar la visita pastoral a la diòcesi i administrar ordes sagrats (cfr. M.ª M. CÁRCEL ORTÍ i J. V. BOSCA CODINA, *Visitas pastorales de Valencia (siglos XIV-XV)*, València, 1996, pp. 394-395). En la majoria de les parròquies de la diòcesi de Tortosa visitades per Otó de Montcada apareixen llistes de tonsurats, que s'arreglen sota l'epígraf de *Tonsurati* (cfr. J. M. GALIANA FERRANDO, *La visita pastoral d'Otó de Montcada al Bisbat de Tortosa (1428-1429)*, València, 2009, pp. 79, 82, 87, 89, 91, 92, 98, 101, 104, 108, 111, 117, 128, 136, 139, 146, 148, 150, 158, 165, 168, 170, 171, 176, 179, 184, 189, 193, 196, 200, 204, 211, 212, 219, 223, 224, 228, 229, 242, 245, 252, 253, 255, 258, 263, 268, 271, 275, 282, 292, 293, 295, 305, 308, 310, 313, 330, 346, 349, 350, 352, 358, 365, 366, 378, 382, 395, 396).

¶⁵ En el *Liber collationum* de 1356-1357 es troben llistes d'ordenats, sobretot de tonsurats (Arxiu del Baró de Llaúri, *Fons documentació eclesiàstica*, caixa 27/2). Des del segle XIV, els ordes sagrats celebrades en l'arquebisbat de Saragossa es regis-

traven en els llibres d'Actes Comuns i a partir de mitjan segle XVI comença una sèrie independent (cfr. P. PUEYO COLOMINA, «Las tasas de la escribanía del arzobispo de Zaragoza Guillermo d'Aigrefeuille (1347-1350)», *Stvdium: Revista de humanidades*, 3 (1997), p. 398). ¶⁶ En el mateix *Liber Ordinum* es remet als llibres de col·lacions quan s'ha copiat en ells una lletra d'ordenació, amb frases com aquestes: *Videtur in Libro collationum sub dicto calendario (Liber Ordinum; ut in actis curie vicariatus Valencia sub die presenti datis continetur; ut in actis curie vicariatus Valenciae XIII^a marci presentis anni latius est videre* (ABL, *Fons documentació eclesiàstica*, caixa XVIII/2, ff. 105v, 98r, 106r, respectivament). ¶⁷ Cfr. E. OLMOS CANALDA, *Los prelados valentinos*, València, 1949, pp. 117-133. C. EUBEL, *Hierarchia Catholica medii aevi*, vol. II, Münster, 1914, p. 261. M. NAVARRO SORNÍ, *Rodrigo de Borja tras los pasos de su tío*. Conferència pronunciada en la Seu de Xàtiva. <http://www.seudexativa.org/Eventos_Especiales/Web%20Especial%20V%20Centenario%20Alejandro%20VI/rodrigo_de_borja.htm> (consulta 8 novembre 2016).

El nou papa Sixt IV el va anomenar el seu llegat a Espanya, a fi d'aconseguir la col·laboració dels regnes hispànics en la croada. A mitjan maig de 1472 va partir de Roma i va arribar a València el 18 de juny. El *Dietari del capellà* es fa ressò de l'esplendor i la pompa que va desplegar durant la seua estada en terres valencianes.⁸

L'esdeveniment més important per a la diòcesi de València, durant el bisbat del cardenal Roderic de Borja, va ser l'elevació de la diòcesi a seu metropolitana, concedida per Innocenci VIII, en butlla donada a Roma el 9 de juliol de 1492,⁹ assignant-li com a sufraganis els bisbats de Cartagena i Mallorca.¹⁰ A la mort d'Innocenci VIII, després del consegüent conclave, l'11 d'agost de 1492 s'anunciava al poble romà la seua elecció unànime com a papa, amb el nom d'Alexandre VI.

El govern de la diòcesi de València, davant de l'absentisme del seu prelat —igual que havia ocorregut durant el mandat del seu predecessor Alfons de Borja— va recaure sobre els bisbes auxiliars i els vicaris generals. Eren els vicaris generals i els oficials els qui en realitat actuaven com a representants del bisbe. Van ser vicaris generals i oficials durant l'episcopat de Roderic de Borja els següents: Jaume Exarch (*vicariusque generalis et officialis*), doctor en lleis i canonge, Pere Villarrasa, doctor en lleis, canonge i degà de la seu, Joan Marromà, doctor en lleis, canonge i paborde, Jaume Prats (*vicarius in spiritualibus et temporalibus principalisque officialis*), Guillem de Vich, canonge, Martí Aparici Enyego, canonge, i Joan Civera, doctor en lleis, rector de Santa Eulàlia de Mallorca i oficial principal.¹¹

Els bisbes auxiliars, també nomenats de gràcia o anell, van ajudar en el compliment de les tasques pastorals, sobretot en la impartició del sagrament de la confirmació i en la celebració d'ordes, a més d'assistir als grans esdeveniments litúrgics i altres actes, consagrar i beneir esglésies, cementeris, altars i objectes destinats al culte. Totes les fonts i entre elles les municipals, destaquen l'oratòria dels mateixos i les seues predicacions. Tal vegada per aquesta última raó, tots ells eren sempre religiosos pertanyents a les grans ordes del moment: franciscans i agustins.¹² Van ser bisbes auxiliars de Roderic de Borja el franciscà fra Miquel Cascant, bisbe titular de Cristianòpoli, i l'agustí fra Jaume Pérez de València,

¶⁸ Cfr. M. MIRALLES, *Crònica i dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*. Edició a cura de Mateu Rodrigo Lizondo. València, PUV, 2011, pp. 408-411. ¶⁹ Sobre aquesta butlla vegeu M.ª M. CÀRCEL ORTÍ, «Las bulas para la erección de la sede metropolitana de Valencia (1492)», *Anales Valentinos*, 36 (1992), pp. 207-285. ¶¹⁰ Cfr. V. CÀRCEL ORTÍ, *Historia de la Iglesia en Valencia*, vol. I, València, Arzobispado de Valencia, 1986, p. 125. ¶¹¹ Cfr. M.ª M. CÀRCEL ORTÍ, «Docu-

mentación judicial de la administración diocesana Valentina: El Oficialato de Valencia y Xàtiva (s. XIV-XV)», en G. Nicolaj (cur.), *La diplomática dei documenti giudiziari (dai placiti agli acta-secc. XII-XV)*, Roma, 2004, pp. 185-186. ¶¹² Cfr. M.ª M. CÀRCEL ORTÍ i V. PONS ALÓS, «Curia, casa y Corte valentina del cardenal Rodrigo de Borja, obispo de Valencia (1458-1492)», en *Estudios en Memoria del Profesor Dr. Carlos Sáez. Homenaje*, Alcalá de Henares, 2007, pp. 416-417.

bisbe titular de Cristòpoli, encara que aprofitant l'estada temporal d'algun altre bisbe s'impartia la tonsura, com ho van fer el franciscà fra Joan Annades, bisbe titular de Dolia, i Bartomeu Martí, bisbe de Sogorb.

L'edició d'aquest *Liber Ordinum* va acompanyada d'un breu recorregut historiogràfic sobre les ordenacions eclesiàstiques i sobre la utilitat de la font, d'un estudi sobre les ordenacions de clergues i matèries que s'assignaven a cada orde, sobre els ordenats i el ministre de l'ordenació, sobre les formalitats de les ordenacions, és a dir lloc i temps de les ordenacions i condicions requerides als aspirants, i sobre els regulars i seculars ordenats. Sobre els primers es tracta el seu monestir de procedència i l'orde a què pertanyen, sobre els segons es tracta la seua procedència, el seu títol d'ordenació i la professió del pare.

Segueix un breu estudi diplomàtic sobre el *Liber Ordinum* i la seua redacció, així com una descripció codicològica i paleogràfica del mateix i els criteris d'edició. A continuació figura l'edició del text precedida dels registres dels vint-i-huit documents inserits al llarg del *Liber*, la major part lletres dimissòries, tot seguint un orde cronològic, amb la indicació en cadascun dels folis que compren el document i el número que aquest té a l'edició. Finalment, uns nombrosos índexs onomàstic i toponímic, donades les característiques de la font, en permeten la consulta.

Aquest treball forma part del projecte d'investigació HAR 2015-64507-P «Manuscritos datados de la Península Ibérica (882-1500)», concedit pel Ministeri d'Economia i Competitivitat. Vull agrair al Servei de Publicacions de la Universitat de València l'interés que ha mostrat a l'acollir aquest treball, i especialment als directores d'aquesta col·lecció, Antoni Furió i Enric Guinot, que tant estan impulsant el coneixement de la història medieval.

LES ORDENACIONS ECLESIASTIQUES EN LA HISTORIOGRAFIA EUROPEA I LA UTILITAT DE LA FONT

El tema de la concessió de les ordes no és nou en els estudis d'història religiosa baixmedieval i és complementari de la perspectiva institucional tractant d'indagar els aspectes més quotidians i de base de la vida de l'Església (basta pensar en els diversos estudis francesos en què ocupa un lloc preeminent la carrera i la formació del clero¹³) i que, superant els límits d'una aproximació biogràfica individual, permet conèixer un poc més de prop la figura del sacerdot.

¶ ¹³ Cfr. M. BALARD (ed.), *Le clergé séculier au Moyen Âge. XXe Congrès de la Société des médiévistes de l'enseignement supérieur public (Amiens, 1991)*, Paris, 1993.

Per a l'època baixmedieval el tema sobre les ordenacions està representat en la historiografia europea pels treballs realitzats a Alemanya,¹⁴ França,¹⁵ Gran Bretanya,¹⁶ Itàlia,¹⁷ Polònia,¹⁸ Portugal¹⁹ i República Txeca.²⁰

¶¹⁴ Cfr. F. PAULY, «Zur Spendung der 'ordines minores' und des Subdiakonats an die Mitglieder des Trierer Domkapitels durch den Domscholaster im 13. Jahrhundert», en R. Bäumer (ed.), *Reformatio Ecclesiae. Beiträge zu kirchlichen Reformbemühungen von der alten Kirche bis zur Neuzeit. Festgabe für Erwin Iserloh*, Paderborn-Munic-Viena-Zuric, F. Schönningh, 1980, pp. 105-112. ¶¹⁵ Cfr. U. CHEVALIER, *Visites pastorales et ordinations des évêques de Grenoble de la maison de Chissé*, Lyon 1874. S. GUILBERT, «"Couroune" et clergie dans la diocèse de Châlons-sur-Marne à la fin du Moyen-Âge», en *10e Congrès national des Sociétés Savantes, Dijon 1984, Histoire médiévale et Philologie*, t. I, Paris, 1985, pp. 283-293. F. MIROUSE, *Le clergé paroissial du diocèse de Toulouse (1450-1516)*, Paris, 1976. Thèse de l'École Nationale des Chartes. ÍD., «Devenir prêtre à Toulouse au XVème siècle. Les ordinations du clergé séculier (1482-1497)», *Bulletin de littérature ecclésiastique*, 85 (1984), pp. 41-59. O. PONTAL, «Le rôle du synode diocésain et des statuts synodaux dans la formation du clergue», en *Les évêques, les clercs et le roi (1250-1300)*, Toulouse, 1972, pp. 337-359. V. TABBAGH, «Effectifs et recrutement du clergé séculier français à la fin du Moyen Âge», en *Le clergé séculier au Moyen Âge. XXe Congrès de la Société des médiévistes de l'enseignement supérieur public (Amiens, 1991)*, Paris, 1993, pp. 181-190. ¶¹⁶ Cfr. H. S. BENNETT, *Medieval Ordination Lists in the English Episcopal Registers*, en J. C. Davies (ed.), *Studies Presented to Sir Hilary Jenkinson*, Londres, 1957. J. S. BARROW, «Grades of Ordination and Clerical Careers, c. 900-c. 1200», en C. P. Lewis (cur.), *Anglo Norman Studies. XXX Proceedings of the Battle Conference 2007*, Woodbridge, 2008, pp. 41-61. M. BOWKER, *The Secular Clergy in the Diocese of Lincoln (1495-1520)*, Cambridge, 1968. V. DAVIS, *Clergy in London in the Late Middle Ages. A Register of Clergy Ordained in the Diocese of London based on Episcopal Ordination Lists, 1361-1539*, Londres, 2000. A. B. EMDEN, *Survey of Dominicans in England based on the ordination list in Episcopal registers, 1269 to 1538*, Roma, 1967. J. A. H. MORAN, «Clerical Recruitment in the Diocese of York, 1340-1530», *Journal of Ecclesiastical History*, XXXIV (1983), pp. 19-54. R. E. REYNOLDS, «The ordination of clerics in the Middle Ages», en *Clerical orders in the early Middle*

ages: duties and ordination, Aldershot, 1999. ÍD., *The subdiaconate as a sacred and superior order*, en *Clerics in the Early Middle Ages: hierarchy and image*, Aldershot, 1999, Essay IV, pp. 1-39. ÍD., *Clerics in the Early Middle Ages. Hierarchies and Functions*, en *Clerics in the Early Middle Ages: hierarchy and image*, Aldershot, 1999, pp. 1-31. D. ROBINSON, «Clerical Recruitment in England, 1282-1348», en C. Given-Wilson (cur.), *Fourteenth Century England VI*, Woodbridge, 2010, pp. 52-77. ÍD., «Titles for Orders in England, 1268-1348», *The Journal of Ecclesiastical History*, 64, núm. 3 (2014), pp. 522-550. R. L. STOREY, «Recruitment of English Clergy in the Period of the Conciliar Movement», *Annuarium Historiae Conciliorum*, VII (1975), pp. 307-313. ÍD., «Ordinations of Secular Priests in Early Tudor London», *Nottingham Medieval Studies*, XXXII (1989), pp. 132 ss. R. N. SWANSON, «Titles to orders in Medieval English Episcopal Registers», en H. Mayr-Harting i R. I. Moore (eds.), *Studies in Medieval History presented to R.H.C. Davis*, Londres-Ronceverte, W. Virginia, 1985, pp. 234 i ss. J. F. WILLIAMS, «Ordination in the Norwich diocese in the fifteenth century», *Norfolk Archaeology*, 31 (1956), pp. 347-358. ¶¹⁷ Cfr. S. A. BIANCHI, «Per la storia della chiesa veronese: promozioni agli ordini sacri durante l'episcopato di Pietro della Scala (1351-1387) (Parte prima)», *Studi storici Luigi Simeoni*, 37 (1987), pp. 77-127. ÍD., «Per una storia della chiesa veronese: promozioni agli ordini sacri durante l'episcopato di Pietro della Scala (1351-1387) (Parte seconda)», *Studi storici Luigi Simeoni*, 38 (1988), pp. 47-81. ÍD., «Chierici, ma non sempre preti. Itinerario clericali nel Veneto tra la fine del XIII e gli inizi del XV secolo», en *Preti nel Medioevo*, Verona, 1997 (= *Quaderni di Storia religiosa*, 4 (1997), pp. 47-91). G. CAGNIN, «"Ad adiscendum artem et officium clericatus". Note sul reclutamento e sulla formazione del clero a Treviso (sec. XIV)», *Preti nel Medioevo*, Verona 1997 (= QSR, 4 (1997), pp. 83-124). T. KAEPPELI, «Domenicani promossi agli ordini sacri presso la curia romana (1426-1501)», *Archivum fratrum praedicatorum*, XXXIV (1964), pp. 155-189. C. PIANA, «Promozioni di religiosi francescani agli ordini sacri a Bologna (1349-1508)», *Archivum franciscanum historicum*, 57 (1964), pp. 3-89. ÍD., «Promozioni di religiosi agli ordini sacri a Bologna (1341-1508)», en C. Pi-

Sobre els realitzats a Espanya tan sols comptem amb estudis per a les diòcesis de Barcelona,²¹ Mallorca,²² València²³ i Saragossa.²⁴ L'escassetat de treballs

ana i C. Cenci (crus.), *Promozioni agli ordini sacri a Bologna e alle dignità ecclesiastiche nel Veneto nei secoli XIV-XV*, Florència, 1968, pp. 49-51. P. POSENATO, «Chierici ordinati a Padova dal 1396 al 1419», *Fonti e ricerche di storia ecclesiastica padovana*, II (1969), pp. 11-106. ÍD., «Chierici ordinati a Padova agli inizi del Trecento», *Fonti e ricerche di storia ecclesiastica padovana*, V (1973), pp. 35-68. D. RANDO, «“Religiosi ac presbyteri vagabundi”. Vescovi e disciplina clericale dai registri delle ammissioni nella diocesi di Trento (1478-1493)», en A. Paravicini Bagliani i V. Pasche (curs.), *La parrocchia nel medio evo. Economia, scambi, solidarietà*, Roma, 1995, pp. 167-207. P. SAMBIN, «Chierici ordinati a Padova alla fine del Trecento», *Rivista di Storia della Chiesa in Italia*, II (1948), pp. 381-402. ÍD., «Altri chierici ordinati a Padova nella seconda metà del sec. XIV», *Rivista di Storia della Chiesa in Italia*, VI (1952), pp. 386-407. G. M. VARANINI, «Due promozioni agli ordini sacri conferite da Giuseppe della Scala abate di San Zeno (gennaio 1293)», *Anuario storico zenoniano* (1996), pp. 65-72. ¶¹⁸ Cfr. A. GASIOROWSKI, «Swiecenia w diecezji kujawskiej na przelomie XV i XVI wieku» [Ordination in Kujawy diocese at the turn of the 15th century], *Roczniki Historyczne*, 67 (2001), pp. 79-105. J. WIESIOŁOWSKI, «Il clero nel basso medioevo: reclutamento, formazione, stratificazione», *L'Église et le peuple chrétien dans les pays de l'Europe du Centre et du Nord (XIVe-XVe siècles)*. *Actes du Colloque organisé par l'École française de Rome avec la participation de l'Istituto polaco di cultura cristiana (Rome) et du Centre européen de recherches sur les congrégations et ordres religieux (CERCOR)*, Rome 27-29 Janvier 1986, Roma, 1990, pp. 125-140. ¶¹⁹ Cfr. A. M. BANDEIRA i A. LEITÃO-QUEIRÓS, «Catálogo de Pergaminhos de Cartas de Ordens (Séc. XVI-XVII)», *Boletim do Arquivo da Universidade de Coimbra*, XIII-XIV (1993-1994), pp. 241-323. S. A. GOMES, «Diocesanos bracarenses de Quatrocentos nas matrículas de ordens sacras da Sé de Coimbra», en *IX Centenário da Dedicção da Sé de Braga. Congresso Internacional. Actas*, Braga, 1990, pp. 557-587. ÍD., «As “Matrículas de Ordens”: de elemento diplomático a acontecimento histórico. Subsídio para o estudo do clero português no final dos tempos medievais», *Lusitania Sacra*, 13-14 para 2001-2002 (2002), pp. 229-266. ÍD., «Clérigos regulares nas ordenações sacras da Sé de Coimbra no século XV», *Lusitania Sacra*, 17 (2005), pp. 183-225. J. MARQUES, «Relações

Galaico-Bracarenses, no século XV, segundo as Matrículas de Ordens do Arquivo Distrital de Braga», *Actas do I Colóquio Galaico Minhoto, Ponte de Lima, 1981*, Ponte de Lima 1983, pp. 339-359. I. DA ROSA PEREIRA, *Matricula de ordenes da Diocese de Évora (1480-1483)*. *Qual dos dois Vascos de Gama foi a Índia em 1497?*, Lisboa, 1990. ¶²⁰ Cfr. E. DOLEŽALOVÁ, «Eine vorläufige quantitative Auswertung der Ordinationsliste von Klerikern in der Prager Erzdiözese (1395-1416)», en F. Smahel (ed.), *Geist, Gesellschaft, Kirche im 13.-16. Jahrhundert. Internationales Kolloquium. Prag, 5-10. Oktober 1998*, Praga, 1999, pp. 215-222. ÍD., «Comparison of Czech and English Ordination Lists of the Late Middle Ages», *Historica* 12 (2005), pp. 45-83. ÍD., «Svezení duchovních v pozdním středověku». [The ordination of Clergy in the late Middle Ages], en P. Kraft (cur.), *Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII-XV*, Praga, 2008, pp. 591-595. ÍD., «Ways of clerics to ordination in the post-Hussite Bohemia», en K. Bobková-Valentová, E. Doležalová et al. (curs.), *Festschrift Zdenka Hledíková*, Roma-Praga, 2009, pp. 145-158. ÍD., *Svezení prazské diecéze 1395-1416* [Gli ordinati della diocese di Praga 1395-1416], Praga, 2010. A. PODLAHA (ed.), *Liber ordinationum cleri 1395-1416*, Praga, 1922. ¶²¹ Cfr. J. BAUCCELLS I REIG, *Vivir en la Edad Media...* O. MURALL DEBASA, «Els escolars tonsurats de la catedral de Barcelona (s. XIV)», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 31 (2011-2013), pp. 197-212. ¶²² Cfr. J. ROSSELLÓ LLITERAS, *Liber Ordinationum Ecclesiae Maioricensis, vol. I 1377-1390*, Palma de Mallorca, 1983. ÍD., «El sacerdote frente a la vida sexual en la Edad Media. Estudio concerniente a la diócesis de Mallorca», *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, 51 (1995), pp. 105-124. ¶²³ Cfr. M.ª M. CÁRCEL ORTÍ, «Notas de Diplomática episcopal: Títulos de órdenes sagradas», *Hispania Sacra*, XLV, núm. 92 (1993), pp. 429-458. ÍD., «“Ad servicium Ecclesiae dedicandi”. Clérigos aragoneses ordenados en Valencia en el siglo XV», *Aragón en la Edad Media*, XVI (2000), pp. 163-183. ÍD., «Clérigos de la diócesis de Cartagena ordenados en Valencia en el siglo XV», en *Littera Scripta. In honorem Prof. Lope Pascual Martínez*, Murcia, 2002, pp. 131-148. ÍD., «“De presbítero genitus et soluta”. Dispensas de ilegitimidad para ordenarse en la diócesis de Valencia (siglos XIV-XV)», en *Estudios dedicados a José María Fernández Catón*, I, León, 2004, pp. 133-162. ÍD.: «Notas

sobre aquesta temàtica es pot deure al predomini que ha tingut durant molt de temps el tractament global de la història de l'Església, a les dificultats objectives que es troben en aquest tipus d'investigació, lligades a l'escassetat i al desordre de la documentació, a banda de la total debilitat de la historiografia dedicada a l'església local en la tardana Edat Mitjana.

Si els estudis fins ara són fragmentaris i si el material presenta llacunes i és poc uniforme, encara molts autors han recordat en els seus treballs el problema de la formació del clero i de les promocions als ordes sagrats sobretot pel que fa a la seua reglamentació jurídica, reconeixent de tal manera implícitament que aquesta classe d'investigació pot resultar útil com a aportació a investigacions de caràcter més ampli, o encara que només siga per a exemplificar temàtiques generals. En aquest sentit la utilització que fins ara s'ha fet de tals fonts ha sigut fonamentalment des d'una perspectiva negativa, és a dir per a recolzar la tesi de la decadència general i relaxació dels costums eclesiàstics del temps. S'ha deplo- rat així —també sovint de manera excessivament severa i un tant superficial— la falta de preparació dels aspirants a la vida religiosa, el seu reclutament sumari i poc exigent quant a l'examen dels aspirants i el successiu aprenentatge de forma quasi artesanal.²⁵

Els *Libri ordinum* constitueixen una interessant font eclesiàstica per al co- neixement de la prosopografia del clero, per a l'estudi de la història del clero, dels seus efectius, de les respectives pràctiques i cursos seguits en l'accés als ordes sacramentals, dels seus orígens socials i familiars i, a més, de les seues possibles expectatives entorn de la carrera eclesiàstica; donen informació precisa sobre la població clerical que accedia o pretenia accedir a l'univers clerical, amb la inten- ció d'ocupar dignitats o gaudir de beneficis que feien de l'Església un espai de riquesa disputada, de promoció social i també de servei pastoral; permeten un es- tudi més exacte i profund, també des d'un punt de vista quantitatiu, sobre el cle- ro secular i regular; són d'innegable interès des d'una perspectiva genealògica ja

de diplomàtica episcopal: Reparación de dos letras de tonsura», *Saitabi*, 59 (2009), pp. 211-230. M.ª M. CÀRCEL ORTÍ i V. PONS ALÓS, «El clero valentino en la época de los Borja», en P. Iradiel i J. M.ª Cruselles (coords.), *De València a Roma a través dels Borja. Congrés commemoratiu del 500 Aniversari de l'any jubilar d'Alexandre VI, València, 23-26 de febrer de 2000*, València, 2006, pp. 223-262. M.ª M. CÀRCEL ORTÍ i V. PONS ALÓS, «El clero valentí en l'època de Francesc Eiximenis (1383-1408)», en R. FERRER NAVARRO (cur.), *Eiximenis i la seua obra*, València, 2010, pp. 222-245. V. GARCÍA JUAN, *El «Liber Ordinum» (1407-1411) de la Diòcesis de Valencia*, València, Universi- tat de València, 1985. Tesi de llicenciatura inèdita.

M.ª N. MUNSURI ROSADO, *El clero secular en la Valencia del siglo XV. Composición e influencia socio- política*, València, 2010. L. TOLOSA ROBLEDO, *El «Liber Ordinum» (1402-1406) de la Diòcesis de Va- lencia*, València, Universitat de València, 1983. Tesi de llicenciatura inèdita. ÍD., «El Liber Ordinum de la diòcesi de València. Capellans i tonsurats a la Ribera (1403-1406)», *Quaderns de Sueca*, VII (1985), pp. 8-16. ¶²⁴ Cfr. R. NAVARRO NIETO, *El reclutamiento del clero en la diòcesis de Zaragoza du- rante el arzobispado de Francisco Clemente Pérez (1416-1419)*, Saragossa, Universidad de Zaragoza, 2009. [Treball del Diploma d'Estudis Avançats in- èdit]. ¶²⁵ Cfr. S. A. BIANCHI, «Per la storia della chiesa veronese... (Parte prima)», pp. 78-80.

que es poden obtindre índexs d'il·legitimitats, generalment de famílies prestigioses; a més permeten veure l'estat de floriment o decadència de cada orde religiós.

Es pot conèixer l'atracció exercida pels centres distribuïdors d'ordes sagrats i què hi buscaven els joves, i al mateix temps saber si actuaven els pastors de la diòcesi o els seus auxiliars, tota l'autoritat dels quals es redueix a exercir els *pontificalia*, és a dir, els ritus reservats als bisbes. Permeten saber què és el que ha afavorit localment el sorgiment de les vocacions i la seua realització, per tant, els orígens socials del clero, sense oblidar els factors intel·lectuals que pogueren inclinar als joves cap al presbiterat proposant-los un ideal al gust de l'època.

L'estudi del reclutament del clero s'integra en la història social i cultural, fent aparèixer un cert tipus de mobilitat geogràfica i social, i posant en evidència, darrere dels aires regionals de reclutament un fenomen més general de migració intel·lectual. En aquestes llistes s'arreglen dades de cada individu aspirant a la vida eclesiàstica, seculars i regulars, sobre la paternitat, professió del pare i lloc d'origen, de la pròpia diòcesi o de fora.

Aquest tipus de font demostra la capacitat productora i ordenadora de les cancelleries episcopals, ja que els quaderns de matrícula compilen, de forma sistematitzada i repetitiva, enormes masses d'informació, estructurada segons una forma cronològica i, dins d'aquesta, per jerarquia dels ordes sagrats començant per la indicació d'ordes de primera tonsura, ordes menors i després els majors (subdiaconat, diaconat i presbiterat). A més d'això a cada ordenat se li entregava el títol de l'orde rebut (una carta patent o cèdula d'atestació de l'acte) subscrit pel bisbe i el notari i segellat amb el segell del bisbe.²⁶

Les llistes se succeeixen en perfecte orde cronològic i amb exacta indicació topogràfica. Les llistes de tonsurats són molt llargues, no així la dels preveres, perquè la finalitat d'iniciar-se en la carrera eclesiàstica és per a poder obtindre beneficis i privilegis eclesiàstics.

L'ORDENACIÓ DE CLERGUES I MATÈRIES ASSIGNADES A CADA ORDE

El dret canònic prescrivia certs requisits mínims i reglamentava temps i modes als fins de l'ordenació. Aquesta tenia caràcter indeleble i generalment era conferida pel bisbe ordinari, el qual podia delegar en els bisbes auxiliars o en aquells que residien temporalment en la diòcesi, que el substituïen i actuaven en nom seu; es desenvolupava en llocs precisos i en determinats períodes de l'any, respectant els intervals preestablits. A més d'atindre's a aquestes normes externes, el bisbe —o

¶²⁶ Cfr. S. A. GOMES, «As "Matrículas de Ordens"...», p. 240.

qui actuava en el seu nom— tenia també la responsabilitat de sospesar els requisits «interns» del candidat, tant d'orde jurídic com moral: naixement legítim, edat suficient, salut i integritat física, aspecte decorós, correcció moral i honestat en les relacions socials; per a les ordes majors estava prevista la promesa de castedat. L'ordenand era examinat *de litteris*: per a cada grau de la consagració era necessari un nivell d'instrucció adequat. Es demanava, finalment, la disponibilitat d'un *sufficiens titulus beneficii vel patrimonii* com a mitjà personal de sosteniment.²⁷

El *cursus ordinum* o carrera eclesiàstica era el recorregut que havia de seguir tot aspirant al clero, després de la tonsura fins al presbiterat. El recorregut, traspasada l'entrada, se subdividia en dos seccions amb un total de set graus del ministeri sacerdotal. L'entrada tenia la consideració de mer acte pel qual s'obrien les portes al sagrament de l'orde. Aquest es distribuïa en set escalons amb quatre i tres en les respectives seccions. Els quatre primers escalons s'agrupaven en la secció anomenada ordes menors, i els tres restants es consideraven ordes majors o sagrats.

El curs havia de seguir-se al peu de la lletra, sent impossible alterar-lo pel procediment anomenat *per saltum*. També havia d'atindre's a les normes que fixava un espai de temps entre les ordes, anomenat *interstitia*. Facilitava així l'exercici de l'orde rebut i el candidat es preparava millor per a la recepció del següent. Només els quatre ordes menors s'administraven en un sol acte. L'Església mai no ha obligat un clergue a ascendir a un orde superior. Eren molts, en efecte, els clergues que romanien durant tota la vida en un grau determinat.

En el desenvolupament del *cursus ordinum*, una vegada superada la fase preparatòria dels *scolares*, intervenia amb caràcter propi l'etapa introductòria anomenada tonsura, pel nom donat tant a l'acte ritual més significatiu com a la conseqüència més vistosa: el tall de pèl especial anomenat tonsura. Però la seua importància radicava en el canvi d'estatus social de l'individu tonsurat, que passava a engrossir l'estat clerical que per la seua consideració de persona eclesiàstica estava subjecte a les lleis de l'Església inclús en l'orde civil.²⁸

La corona era el resultat visible, junt amb el vestit, de l'agregació de l'individu a l'estat clerical, que tenia lloc per mitjà de la cerimònia anomenada tonsura. Pel que sovint s'usen ambdós termes amb sentit sinònim, ja que la corona és un efecte de la tonsura i és un vocable que pel nom (*tonsurare*: tallar el pèl) té perfecta equivalència.

¶²⁷ Cfr. S. A. BIANCHI, «Per la storia della chiesa veronese... (Parte prima)»..., pp. 80-81. ¶²⁸ La recepció generalitzada de la tonsura en edats tan primerenques suposa una clara mostra d'estratègia familiar, en contraposició a aquells que s'iniciaven de manera més tardana en la carrera eclesiàstica. En la primera meitat del segle XV, a la ciutat de València entorn d'un 70% havia aconseguit el

presbiterat, la qual cosa confirma la imatge de la carrera eclesiàstica com un procés tendent a la seua consumació plena, facilitant-se d'aquesta manera la promoció personal en l'àmbit diocesà, per a exercir càrrecs rellevants al servei del bisbe en la cúria o en la catedral, entre altres (cfr. N. MUNSURI ROSADO, *Perspectiva socio-económica del dero secular en la Valencia del siglo XV*, València, PUV, 2006, p. 526).

La corona consistia a deixar el pèl del cap curt en una franja contínua al voltant del cap, de manera que s'afaitava la coroneta, la part central i la baixa de la mateixa. Aquesta tonsura, la considerada típica —que per ser pròpia dels monjos, era anomenada major o monàstica—, es diferenciava de la nova tonsura clerical —anomenada menor o clerical—. Aquesta última suposava l'ús de pèl curt i l'afaitat només d'un espai redó entorn de la coroneta, d'uns 7 cm de diàmetre.²⁹

En els sínodes valentins es donen una sèrie de precisions sobre la forma de portar la tonsura, tal vegada pel fet que cobrava auge el costum de deixar créixer el cabell de la resta del cap al mateix temps que es portava curt o rapat el corresponent a la part de l'anomenada corona menor clerical. La primera referència la trobem en el sínode celebrat pel bisbe Arnau de Peralta el 21 d'octubre de 1261, en el que mana que els preveres, diaques i subdiaques d'ara en avant es facen rasurar de manera que els cabells no s'estenguen més enllà de la meitat de les orelles i tinguen la corona i la tonsura congruent. El bisbe Ramon Despont, en el sínode celebrat el 18 de setembre de 1296, estableix que qualsevol clergue que fóra trobat portant la corona o la tonsura contra la forma establida pel bisbe Arnau, incorreria en la pena de vint sous. En el sínode celebrat pel mateix bisbe el 21 d'octubre de 1298 s'al·ludeix al tema, encara que aquesta vegada referit a problemes haguts amb el poder temporal en la ciutat i diòcesi de València per causa dels clergues casats i d'altres clergues que no porten la tonsura congruent.³⁰ Les visites pastorals també donen compte d'aquest incompliment i així, per exemple, en la visita realitzada a l'església d'Alzira el 2 de març de 1399 el visitador mana als clergues que porten tonsures *in forma vicarii et aliorum*.³¹

En els *Libri Pontificalis* és freqüent trobar entre les miniatures l'escena que recrea el moment en què el bisbe, dempeus davant de l'altar, està conferint la tonsura a diversos xiquets de 7 o 8 anys. Aquests, amb el cabell llarg, inclinen el cap quan el prelat amb unes tisores els talla un floc de cabell de la part superior del seu cap. Al seu costat, un escolà sosté una safata per a depositar les restes de pèl.³² Amb posterioritat, el barber afaitaria la part tallada i li donaria la forma i la grandària coneguts. L'edat mínima legal per a rebre la tonsura era la dels 7 anys.

¶ ²⁹ Cfr. J. BAUCCELLS I REIG, *Vivir en la Edad Media...*, vol. 4, pp. 2813-2836 i 2646-2849.

¶ ³⁰ Cfr. I. PÉREZ DE HEREDIA Y VALLE, «Sínodos medievales de Valencia. Edición bilingüe», *Anthologica Annuaria*, 40 (1993), pp. 102-103, 205-206 i 219, respectivament. ¶ ³¹ Cfr. M.ª M. CÀRCEL ORTÍ i J. V. BOSCA CODINA, *Visitas pastorales de Valencia...*, p. 272. ¶ ³² Vegeu la miniatura número V, f. 74v que il·lustra la tonsura impartida pel bisbe de Sens en un manuscrit datat a principi del segle XV, en C. GASPAR (ed.), *Le Pontifical de l'Eglise de Sens*, Brussel·les, 1925; la fig. 1 i 2 en M.

LÓPEZ-MAYÁN, «La producción de manuscritos iluminados en la Curia papal a finales del siglo XIII: dos nuevos pontificales conservados en España», *Archivo Español de Arte*, LXXXV, 339 (2012), pp. 213-232 i la fig. 2, 3 i 4 en ÍD., «Franciscanismo y papado en el siglo XIII: una visión desde los manuscritos litúrgicos iluminados en la Curia», *SÉ-MATA, Ciencias Sociales e Humanidades*, 26 (2014), pp. 739-758 i, sobretot la magnífica miniatura que apareix al f. 6v del riquíssim *Pontifical de Matias Corvino*, realitzat a Itàlia cap a 1480-1490 amb destinació a la gran biblioteca d'aquest rei d'Hongria

L'accés a les ordes menors, que comprenien els quatre primers graus del ministeri sacerdotal, era a partir dels 15 anys. En l'ordenació de l'ostiatariats els ordenands tocaven les claus de l'església, tenint al seu càrrec l'especial atenció dels temples i, per extensió, dels béns de l'església. En la del lectorat, rebien el llibre amb les perícopes o fragments bíblics destinats a ser llegits en les misses. En la de l'exorcistat posaven les seues mans en el llibre que contenia els formularis propis dels exorcismes. I en l'ordenació de l'acolitat, tenien en les seues mans un cirial o unes setrilleres amb què servir vi i aigua al sacerdot en la celebració de la missa.³³

Les ordes majors comprenien els tres graus superiors del ministeri sacerdotal. Amb el subdiaconat, el clergue entrava en la fase més important del *cursus ordinum*, considerada sagrada i que comportava el vots perpetus de castedat. Rebia en les seues mans un calze buit; comesa que el distanciava de l'acòlit que tenia cura de les setrilleres i al mateix temps l'acostava al diaca, el qual acceptava les dues matèries per a oferir-les al prevere una vegada preparades convenientment. Al diaca se li encomana, com a màxim exponent del seu servei, el llibre dels evangelis, el més sagrat després del poder sacerdotal eucarístic, i la seua lectura en la missa. Amb el presbiterat, el clergue arribava al final del *cursus ordinum* i es completava la promesa de promocionar-se formulada en la jornada de la tonsura. A ell competia la celebració de la missa, els elements materials de la qual se li entregaven en la cerimònia de la consagració sacerdotal,³⁴ amb l'obligació de celebrar-la almenys dues o tres vegades a l'any, o bé tots els dies de l'any, especialment diumenges i festes, en funció dels deures dimanants del seu ofici de rector o de beneficiat.³⁵

ELS ORDENANDS I EL MINISTRE DE L'ORDENACIÓ

En el *Liber Ordinum* només apareixen llistes d'ordenands quan es tracta d'ordenacions generals. Són més nombroses les llistes de cada tonsura conferida pels diferents bisbes en el convent on resideixen. Les dades que ofereixen cadascun dels assentaments registrats són els següents: dia de la setmana, dia del mes, mes i any en números romans, nom del bisbe, frase indicativa que actua amb la llicència del bisbe de la diòcesi, lloc on confereix la tonsura, l'acció que realitza,

per mediació del seu ambaixador a Roma, el bisbe Janos Vitez, que es conserva a la Biblioteca Apostòlica Vaticana, Ott. lat. 501, i que s'ha utilitzat per a il·lustrar la coberta d'aquest llibre. Agraïsc a la professora de la Universitat de Santiago, Mercedes López-Mayán, les dades que m'ha aportat per a identificar aquesta miniatura. ¶³³ Vegeu les miniatures del *Pontifical* de Vidal de Blanes, bisbe

de València, en les quals s'aprecien els objectes que rebien els ordenands d'ordes menors (ACV, ms. 119, ff. 6r, 8r, 9v i 13r). ¶³⁴ Vegeu les miniatures del *Pontifical* de Vidal de Blanes on s'aprecien els objectes que rebien els ordenands d'ordes majors (ACV, ms. 119, ff. 16r, 17r, i 26r). ¶³⁵ Cfr. J. BAUCCELLS I REIG, *Vivir en la Edad Media...*, vol. 4, pp. 2882, 2887 i 2893.

nom i cognom del jove, la seua condició d'escolar, nom i cognom del pare, lloc on resideix, diòcesi a què pertany i ofici i, per últim, al·lusió a la idoneïtat del candidat quant a formació i legitimitat. En cas d'il·legitimitat s'indica la dispensa concedida, dia que va ser dispensat, nom del vicari general que li la va concedir i tipus d'il·legitimitat. Si el candidat és extradiocesà, les dades es completen amb l'advertència que presenta lletres dimissòries³⁶ del seu bisbe, finalment, lloc des d'on han estat expedides i data.

És en la celebració d'ordes generals quan apareixen els noms dels ordenands agrupats en llistes segons l'orde rebut, ocupant el primer lloc la nombrosa llista dels tonsurats amb totes les dades que hem vist anteriorment; si diversos joves són de la mateixa localitat, s'obri en el marge dret una clau que els comprén a tots i s'escriu el nom de la mateixa; de la mateixa manera es fa per a indicar que són *litteratos et legitimos*.

La següent llista correspon als que reben els quatre ordes menors, sense especificar mai cadascun d'ells, perquè es rebien tots en la mateixa cerimònia. Solen ser molt pocs. Les seues dades són: nom i cognom del jove, la seua condició de clergue, la seua titulació acadèmica, en cas de tindre-la (*in decretis bacallarium o decretorum doctorem*). Un requisit fonamental és ordenar-se a títol de quelcom que li assegure el suport, per la qual cosa s'indica a títol de què s'ordena, el notari que va redactar el document relatiu al títol i la data, que es completa amb una fórmula, de vegades etceterada, que indica que el jove es considera satisfet amb aqueix títol (*de quo reputat se contentum*); segueix la condició eclesiàstica o el càrrec (*canonicum, rectorem, vicarium perpetuum, beneficiatum*) i l'església on l'exerceix. Al nom dels que són religiosos s'anteposa la paraula *fratrem*, s'indica l'orde i el convent a què pertanyen i ocupen l'últim lloc en la llista. Els extradiocesans presenten la lletra dimissòria, com s'ha vist per a la tonsura.

Els tres ordes majors s'agrupen en les seues corresponents llistes: subdiaconat, diaconat i presbiterat. Les dades que ofereix la font són semblants per als tres tal com es va veure per als quatre ordes menors, amb la diferència que si la persona ha aparegut recentment en la llista d'un orde anterior precedeix o segueix al nom la paraula *predictum/prefatum*, la qual cosa permet rastrejar els clergues promoguts als diversos graus, els intersticis entre un grau i un altre i inclús, en alguns, el seu currículum sencer de la tonsura al sacerdoci.

Com el bisbe de València residia a Roma els ministres de l'ordenació en aquestos anys van ser dos bisbes auxiliars i un altre d'ocasional: el franciscà fra Miquel Cascant, bisbe titular de Cristianòpoli i auxiliar de Roderic de Borja des

¶ ³⁶ Les lletres dimissòries o *litterae patentes* eren unes cartes signades pel bisbe i validades amb el seu segell, o pel vicari general en absència

del bisbe, per les quals remetia un dels seus diocesans a un altre prelat perquè li conferira els ordes.

del 3 de març de 1454, que actua des de 1463 fins a l'1 d'agost de 1468. El substitueix el 31 del dit mes i any el franciscà fra Joan Annades, bisbe titular de Dolia (Sardenya), que actua fins al 10 de febrer de 1469. El 18 de febrer d'aqueix any veiem actuar a l'agustí fra Jaume Pérez de València, bisbe titular de Cristòpoli i auxiliar de Roderic de Borja, que havia sigut consagrat sis dies abans en la catedral de València.³⁷ Un ministre ocasional va ser Bartomeu Martí, bisbe de Sogorb i Albarraquí,³⁸ el qual els dies 9 i 10 de febrer de 1479 confereix la tonsura a Alzira i Sueca. Tots ells actuen amb la corresponent llicència concedida pel bisbe de València i pel mateix bisbe durant el temps que va estar com a llegat pontifici de Sixt IV a Castella.

LA FORMALITAT DE LES ORDENACIONS

L'admissió a la tonsura i la concessió de les ordes sagrades, com a actes públics, eren redactats pels notaris de la cúria episcopal que d'aquesta manera van oferir a la historiografia eclesiàstica i religiosa un material de gran valor. Durant els anys en què es va confeccionar aquest *Liber Ordinum* treballaven com a notaris o escriptors en la Cúria del Vicariat i de l'Oficialat els següents: Joan Marromà, Pere Pérez, Lluís Gallach, Joan Çabater, Mateu Cirera, Melcior Forés, Joan de Carcí, Miquel Martínez i un tal Olzina.

Els ordes generals podien conferir-se en qualsevol edifici consagrat, encara que la catedral era el lloc preferent i, dins d'ella, la capella de Sant Pere, però també se'n van celebrar en la capella de Sant Bertomeu i en la de Tots Sants i només una vegada en la capella de Sant Jeroni i Sant Ambrosi en la sala capitular. La tonsura la impartien els bisbes auxiliars en els seus respectius convents, en el de Sant Francesc fra Miquel Cascant i en el de Sant Agustí fra Jaume Pérez. El bisbe de Sogorb, Bartomeu Martí, va tonsurar a Alzira en dos cases (*apud domum magnifici viri domini Berengarii Serra, militis* i *in domo magnifici viri domini Francisci Martí, militis*) i també en Sueca, encara que ací la font no indica el lloc exacte.

Com a lloc excepcional trobem a fra Miquel Cascant que tonsura el 27 de novembre de 1465 a quatre escolars en *Castilionis Xative* i el 6 de juliol d'aqueix any tonsura a Catarroja quatre fills de nobles. Fra Jaime Pérez tonsura a un grup d'escolars el 17 de novembre de 1467 en el monestir de San Francesc de Xàtiva i dos dies després en aqueixa mateixa ciutat tonsura un altre grup en

¶ ³⁷ Cfr. V. GUITARTE IZQUIERDO, *Obispos auxiliares en la historia del arzobispado de Valencia*, Castellón de la Plana, 1985, pp. 34-35.

¶ ³⁸ Va ser bisbe de Sogorb-Albarraquí des de 1473 fins 1498 i *magister domus s. palatii*. Va

ser creat cardenal diaca del títol de Santa Àgata per Alexandre VI el 19 de febrer de 1496. Va morir el 25 de març de 1500 (cfr. C. EUBEL, *Hierarchia Catholica medii aevi*, vol. II, Münster, 1914, pp. 23 i 234).

l'hort de na Vendrella, donat que la ciutat estava posada en entredit.³⁹ I el 19 de setembre de 1472 tonsura un escolar en el molí dels Pilades, extra murs de la ciutat de València.

Els bisbes celebraven en dates determinades, ordes generals i s'impartien tots: tonsura, ordes menors i ordes majors. A través del *Liber Ordinum* s'observa com els ordes generals es van realitzar amb gran regularitat any rere any els dissabtes de les quatre tèmpestres, que es corresponien a les quatre estacions, que en el *Liber Ordinum* es titulen quasi invariablement de la manera següent: *Die sabbati quatuor temporum post festum Sancte Lucie* (13 de desembre), referida a la primera de les quatre tèmpestres que s'assenyala per a després del tercer diumenge d'Advent, a l'hivern; *Die sabbati quatuor temporum post Cinerem*, referida a la segona després del primer diumenge de Quaresma, a la primavera; *Die sabbati quatuor temporum in Trinitate* o *Die sabbati, quatuor temporum post Neumam*, que es refereix a la tercera després del diumenge de Pentecostés, a l'estiu, i *Die sabbati quatuor temporum post festum Sancte Crucis* (14 de setembre), referida a la quarta després de l'exaltació de la Santa Creu, en la tardor. A elles s'afegeix el dissabte «Sitientes» —anomenat així per la paraula inicial del cant de l'introit de la missa del dit dia de la quarta setmana de Quaresma (*Die sabbati, qua cantatur in ecclesia «Sitientes»*) i el dissabte de la setmana santa o vigília de Pasqua de Resurrecció (*Die sabbati, vespere Pasquali*).

De les 135 celebracions d'ordenacions generals hagudes durant els dèset anys que comprén aquest *Liber Ordinum*, un 20'7% corresponen a les celebrades en el període quaresmal i en la quarta tèmpera, seguides per un 21'4% relatives a les celebrades en la primera tèmpera, és a dir, en Advent; per un 17% de les celebrades en la tercera tèmpera i, finalment, per un 10'3% i per un 9'6% de les celebrades en el dissabte «Sitientes» i en la vespra de Pasqua, respectivament.

El clericat o la primera tonsura es podia conferir en qualsevol dia, hora i lloc; excepcionalment en sis ocasions va ser en diumenge. Els dies preferents eren per aquest orde: dissabte i divendres amb molta diferència respecte a dijous, dimecres, dilluns i dimarts. Solia conferir-se habitualment a un sol escolar, excepte quan se celebraven ordes generals en la catedral on la llista de tonsurats és molt nombrosa.

Només apareix un cas d'un ordenat *extra tempora*.⁴⁰ Va haver-hi dies en què no es van celebrar ordes generals per diverses causes: per indisposició del

¶³⁹ ... *apud ortum honorabilis Joannis Venrell de Sent Ramon, civis Xative, vulgariter nuncupatum l'ort de Na Vendrella, extra muros ipsius civitatis Xative, cum ea ipsa civitas esset die presentii ecclesiastico posita interdicto* (ABL, Fons documentació eclesiàstica, caixa XVIII/2, f. 49v). ¶⁴⁰ Correspon a Jaume Alamà, de Lliria, que va ser or-

denat de prevere el 10 de gener de 1473, amb dispensa concedida pel llegat papal, Roderic de Borja, per mitjà d'una butla, la lletra testimonial de prevere del qual va quedar registrada en el Llibre de col·lacions d'aqueix any i la dispensa ja estava registrada en el Llibre de col·lacions de l'any anterior (ibíd., f. 100v).

bisbe,⁴¹ perquè els ordenands no estaven prou preparats,⁴² perquè la ciutat estava posada en entredit⁴³ o perquè el bisbe no va voler celebrar-les.⁴⁴

A la persona del candidat a la tonsura i a les ordes, d'acord amb la santedat del sacerdoti que rebia i el servei que havia de prestar a l'Església i a la comunitat, se li exigien unes condicions, bé en relació a la naturalesa: legitimitat i edat, bé a la disponibilitat: presentació, ordenació i ciència, bé a altres considerants: estat, fama, ser confirmat i tindre un títol benefICIAL.⁴⁵

Tots els aspirants a ordes eren emplaçats a passar per una investigació sobre la seua legitimitat, vida, costums i ciència davant de l'ardiaca, almenys així s'arregla en el sínode celebrat pel bisbe Andreu d'Albalat el 22 d'octubre de 1258 en què es mana que el dimecres de les quatre témpores, tots els ordenands es presenten a l'ardiaca perquè es pugui fer amb diligència escrutini tant de la vida, com dels costums i dels coneixements, si canten o llegeixen o saben parlar en llengua llatina, de manera que siguin examinats amb diligència i provats el divendres, i de com hagen de comportar-se a casa del Senyor.⁴⁶ Durant els anys que comprén el *Liber Ordinum* que editem és el vicari general el responsable d'examinar els que desitjaven rebre la tonsura.⁴⁷ D'aquells que procedien d'una altra diòcesi i presentaven la lletra dimissòria tan sols es diu que *examinatum fuit transmissum per suum diocesanum cum litteris* o *qui eum examinatum remisit cum litteris dimissoriis patentibus*, però no qui l'ha examinat.

La recepció de qualsevol orde —de la tonsura al presbiterat— implicava necessàriament al subjecte que la rebia ser *ex legitimo matrimonio procreatum*, tin-

¶⁴¹ El 12 de març de 1468 *ob indisposicionem prefati reverendi fratris Miquaelis episcopi Christonopolitanus non fuerunt generales ordines neque in presenti civitate neque in diocesi Valentina celebrati* (ibíd., f. 53r); el 2 de abril tampoc va poder actuar el bisbe, però va concedir la tonsura en la seua habitació (*ob eius infirmitatem non celebravit ordines generales, sed in domo sue habitacionis, Valencie, sub dicta licencia, infrascriptos tonsuravit* (ibíd., f. 53v), fet que va ocórrer de nou la vespra de Pasqua d'aqueix any (*ob eius corporalem indisposicionem, non celebravit ordines generales, sed in domo habitacionis sue Valencie sub dicta licencia scolares infrascriptos tonsuravit* (ibíd., f. 54r). El bisbe Miquel Cascant va morir a València a la fi d'aqueix any (*cf.* V. GUITARTE IZQUIERDO, *Obispos auxiliares...*, p. 34). ¶⁴² El 17 de març de 1469 *ob defectu presbiteri ad alios ordines alter non fuerunt promoti* (ABL, *Fons documentació eclesiàstica*, caixa XVIII/2 f. 68r); el 21 d'abril de 1470 *ob defectu presbiteri non fuerunt celebrati ordines* (ibíd., f. 78v); el 9 de març de 1471 *ex defectu personarum ad alios ordines promovendorum non fuerunt celebrati ordines* (ibíd., f. 85v); el 30 de març, 13 d'abril i 8 de juny d'aqueix mateix any

non fuerunt celebrati ordines ob defectum ordinancium (ibíd., f. 86r, 86v, 87r, respectivament); el mateix va succeir el 8 d'abril de 1473 *non fuerunt celebrati ordines ex defecto ordinandorum* (ibíd., f. 110v). ¶⁴³ Així va succeir el 14 de març de 1472 i el 11 de juny de 1473 en què *Nullus fuit promotus ad tonsuram ob id quod civitas erat supposita interdicto* (ibíd., f. 92v, 103r). ¶⁴⁴ El 2 d'abril de 1473 *predictus reverendus dominus episcopus non voluit celebrare ordines* (ibíd., f. 102r). ¶⁴⁵ *Cf.* J. BAUCCELLS I REIG, *Vivir en la Edad Media...*, vol. 4, p. 2679. ¶⁴⁶ *Cf.* I. PÉREZ DE HEREDIA Y VALLE, «Sínodos medievales de Valencia...», pp. 90-91. ¶⁴⁷ El vicari general Joan Marromà va examinar Jaume Cabrer, després d'haver revisat la lletra dimissòria que va presentar (*Quibusquidem litteris sic ut premititur presentatis, incontinenti prefatus dominus Johannes Marromà, vicarius generalis, per dictum Jacobum Cabrero, scolarem, in sua presencia constitutum examinavit ut decet*). Després de trobar-lo apte *in literatura et etate* i havent donat fe que era la seua intenció servir l'Església, el va remetre al bisbe perquè li impartira la tonsura (ABL, *Fons documentació eclesiàstica*, caixa XVIII/2, f. 1r).

dre l'edat requerida i no patir cap defecte físic notable que impedira l'exercici de la mateixa.

L'accés a l'estat clerical per part d'alguns joves que patien algun tipus de defecte o irregularitat (d'edat, il·legitimitat, defecte físic notable,⁴⁸ haver comés homicidi, etc.), requeria la concessió d'una gràcia, és a dir, una absolució, una llicència, una dispensa, un indult, la qual era comunicada a l'interessat per mitjà d'una *littera dispensationis* o *littera Poenitentiariae*, que només podia concedir el papa, el penitenciari apostòlic o el llegat papal, enviada en general a una autoritat religiosa o eclesiàstica o expedida per via postal o consignada a mà, en el cas no infreqüent que el peticionari haguera anat personalment a la Cúria papal a sol·licitar amb més facilitat la gràcia desitjada. També el bisbe o el seu vicari general —en cas de seu vacant o en absència del bisbe— tenien autoritat per a això. Les més freqüents són les anomenades *super defectu natalium*. Entre 1463 i 1479 el vicari general de València va concedir 117 dispenses d'il·legitimitat a escolars que desitjaven rebre la tonsura.⁴⁹

Una altra condició que s'exigia als aspirants a ordes és l'edat i estar confirmats.⁵⁰ Es marcava un límit mínim per a l'ingrés en l'estat clerical i per a la recepció dels ordes menors en conjunt i per a totes i cada una de les majors, amb l'episcopat inclòs. Trenta anys era l'edat mínima per a la recepció del presbiterat, rebaixable a vint-i-cinc amb dispensa i amb variacions per a les restants ordes, amb vint anys per al subdiaconat, en la norma més benigna, excepte per a l'episcopat que s'exigia sempre tindre trenta anys complits.⁵¹

En el moment de la tonsura el jove prestava jurament davant del vicari general *quod intentio sua est ad sacerdotium se facere promoveri*. Aquesta intenció es menciona també en les lletres dimissòries que presentaven els extradiocesans. La fórmula emprada no concreta l'edat, tan sols diu *et habens etatem legitimam* o *sufficiens in litteratura et etate*.⁵² Sobre l'edat en què s'ha rebut el diaconat només es menciona en un cas.⁵³

¶⁴⁸ Tan sols apareix una dispensa por defecte físic, és la concedida a Miquel Jeroni Segura al rebre la tonsura en 1479 (*dispensatum fuit super deformitate quam patitur in oculo dextero* (ibíd., f. 165r). ¶⁴⁹ Sobre els distints tipus d'il·legitimitat vegeu M.ª M. CÁRCEL ORTÍ, «Dispensas de ilegitimidad para ordenarse en la diócesis de Valencia (siglo XV)», en M. Herrero de la Fuente, M. Herrero Jiménez, I. Ruiz Albi i F. Molina de la Torre (eds.), *Alma Littera. Estudios dedicados al profesor José Manuel Ruiz Asencio*, Valladolid, 2014, p. 99. ¶⁵⁰ De Joan Gómiz està copiada en el *Liber Ordinum* la seua lletra testimonial de la tonsura que va rebre el 21 de desembre de 1465, del qual és diu que és litte-

ratum et de legitimo matrimonio procreatum et confirmatum (paper solt entre els folis 29 i 30). El seu nom apareix en la llista de tonsurats al f. 30r. ¶⁵¹ Cfr. J. BAUCCELLS I REIG, *Vivir en la Edad Media...*, vol. 4, pp. 2691-2692. ¶⁵² Només diu l'edat que té el jove tonsurand en tres casos: Joan Carbonell, *cum sit maior anni quatuordecim* (ABL, *Fons documentació eclesiàstica*, caixa XVIII/2, f. 27r), Lançalot Lladró, *cum sit in XV sue etatis anno constitutus* (ibíd., f. 76v) i Francesc de Thous, *etatis viginti unius annorum vel circa* (ibíd., f. 46v). ¶⁵³ Es refereix a Tomàs Palles, *ordinis et conventus predicatorum Valencie, ad iuramentum reverendissimi magistri Pineda quod attingit etate XX annorum* (ibíd., f. 37v).

ELS REGULARS I ELS SECULARS

Al final de les llistes dels ordenats de menors o majors apareixen sempre noms de monjos i religiosos, és a dir eclesiàstics, la vida dels qual girava entorn dels tres clàssics consells evangèlics de castedat, pobresa i obediència, que vivien en comunitats separades sota una regla acceptada per l'Església. Gaudien, igual que els clergues, d'un mateix fur, propi de l'Església, diferent del civil, i estaven subjectes a l'autoritat eclesiàstica respectiva, sota la supervisió del bisbe o del papa, segons es tractara de cases subjectes al diocesà o exemptes d'ell.⁵⁴ Per a ser ordenats fora de la seua diòcesi necessitaven la llicència del seu superior (*cum licència sui prioris* o *cum licència sui prelati*).

Quant al lloc de residència, la majoria eren de la diòcesi de València, enfront d'una minoria d'altres bisbats. Destaquen els franciscans observants provinents dels dos convents de València, el de Sant Francesc i el de Jesús, situat extra murs de la ciutat; de Nostra Senyora de Rebollet d'Oliva i de San Francesc de Morvedre. Els extradiocesans d'aquesta orde provenen del convent de Sant Blai de Sogorb i de Sant Francesc de Chelva, ambdós de la diòcesi de Sogorb-Albarrasí; un ve del convent de Sant Francesc de Terol, de la diòcesi de Saragossa, un altre del de Sant Francesc de Múrcia, de la diòcesi de Cartagena, i un altre del de Barcelona.

El segueixen en número els religiosos pertanyents a l'orde de predicadors del convent de Sant Domingo de València, de Corpus Christi de Llutxet i de Sant Onofre de Museros. De fora de la diòcesi eren els dominics provinents dels convents de Sant Domingo de Chinchilla, de la diòcesi de Cartagena, de Mallorca, de Múrcia, de Saragossa i de Palerm.

A l'orde dels jerònims pertanyen els religiosos del monestir de Santa Maria de la Murta, situat prop d'Alzira, i de Sant Jeroni de Cotalba, prop de Gandia. Els cartoixans venien de la cartoixa de Portaceli i de Vall de Christ, aquest últim en la diòcesi de Sogorb-Albarrasí. Del monestir de Santa Maria de la Valldigna provenien els monjos cistercencs, i un del monestir de Sant Bernat de Rascanya. Els agustins ordenats eren dels convents de Sant Agustí de València, d'Alcoi i d'Alzira. Els mercedaris eren del convent de la Mare de Déu de la Mercè de València i els religiosos carmelites del convent de la Mare de Déu del Carme de la mateixa ciutat. Finalment, en la llista d'ordenats se citen dos religiosos trinitaris provinents del convent de la Mare de Déu del Remei i un benedictí del monestir de Sant Pere de Galligans de Girona.

Menció a banda són els tres religiosos pertanyents a l'orde de la Mare de Déu de Montesa i els dos de l'orde de Sant Jaume de l'Espasa.

¶⁵⁴ Cfr. J. BAUCCELLS I REIG, *Vivir en la Edad Media...*, vol. 4, p. 2909.

Índex

Estudi introductori

Introducció	9
Les ordenacions eclesiàstiques en la historiografia europea i utilitat de la font	12
L'ordenació de clergues i matèries assignades a cada orde	16
Els ordenands i el ministre de l'ordenació	19
La formalitat de les ordenacions	21
Els regulars i els seculars	25
El <i>Liber ordinum</i> al servei de l'administració episcopal	29
Descripció del manuscrit	32
Criteris d'edició	34
Bibliografia	35

<i>Regestes dels documents del Liber Ordinum</i>	43
--	----

<i>Text del Liber tonsurarum et aliorum ordinum incipiens sub anno a Nativitate Domini millesimo quadringentesimo sexagesimo tercio</i>	53
---	----

<i>Índex onomàstic</i>	451
------------------------	-----

<i>Índex toponímic</i>	573
------------------------	-----

*f*onts històriques valencianeS
68.